

Нуменієві Апамейському). З одного боку, це поняття дозволяє пояснити подібність християнства до античної філософії, а з іншого боку, його заперечення призводить до необхідності визнати природне пізнання набагато важливішим, як це робить, наприклад, Августин.

У перших двох розділах – на мою думку, найбільш творчих – Карлович розкриває свою оригінальну концепцію, натомість останні два служать ілюстративним матеріалом, вибраним для обґрунтування авторових тез, і тут він розглядає достатньо відомі в патристиці тексти.

Ілля Бей

Marcela Andoková. *Rečnické umenie sv. Augustína v kázňach k stupňovým žalmom*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS 2013. xiv + 266 с.

Праця Марцели Андокової про риторичне вміння св. Августина в його проповідях на степенні псалми є типовим прикладом міждисциплінарного дослідження, написаного на перехресті філософії, богослов'я, класичної філології, літературознавства, риторики й естетики. Авторка поставила собі за ціль показати риторичну майстерність, оригінальність, спосіб викладу й комплексність поглядів єпископа Гіппону та наблизити його проповіді до сучасного читача.

Методологічно акцент зроблено на чотирьох основних підходах до вивчення проповідей. По-перше, проповіді розглядалися як історичне джерело про різні питання з політичної, економічної, соціальної та культурної історії, а також історії побожності. По-друге, за допомогою діахронічного (історико-критичного) підходу і методу редакційного критицизму авторка робить спробу встановити джерела, з яких автор черпав натхнення для своїх проповідей. По-третє, було застосовано синхронічний підхід до вивчення цих гомілій як власне літературних творів. Шляхом літературного аналізу Марцела Андокова намагалася відповісти на питання, що ці давні тексти кажуть сучасному читачеві. По-четверте, особливу увагу присвячено самому процесові комунікації проповідника зі слухачами, зокрема головним аспектам цієї комунікації: якими були наслідки виголошених проповідей, як реагували на них слухачі, у яких формах ця реакція виявлялася.

Основною тезою дослідження було довести на прикладі гомілій Августина на степенні псалми, що проповідницька практика гіппонця узгоджувалася з його теорією християнської освіти, викладеною в творі «*De doctrina Christiana*».

У першому розділі «Августин – проповідник і тлумач псалмів» авторка представляє історичний контекст Августинових проповідей на псалми, вказує на їхню неоднорідність (деякі написано з метою виголосити перед вірними, інші – надиктовано як виклади для священників для подальшого передання

науки, ще інші – викладено усно, як коментар), а також пояснює різницю між ключовими термінами для означення типу проповідей: *praedicatio* (*κερύσσειν* – звіщення благовісті), *sermo* (*ὁμιλία* – проповідь до народу) і *tractatus* (*ὁμιλία* – екзегетична проповідь, пояснення Святого Письма). М. Андокова ставить Августинові проповіді на псалми в ширший контекст історії Церкви IV–V ст., її літургії, тодішньої патристичної екзегези та, врешті, життя і мислення самого проповідника, що допомагає сучасним читачам побачити запозичення й оригінальні думки святителя та усвідомити, якими були вплив і популярність його проповіді серед вірних.

У другому розділі «*Enarrationes in Psalmos* 119-133 на тлі Августинової полеміки з донатистами» авторка розглядає складне питання про датування проповідей і пропонує власну хронологію, відносячи проповіді на степенні псалми до зими 406–407 рр. Вона також виділяє основну тематику цих проповідей, відзначаючи наявний у них виразний антидонатистський акцент, оскільки Августин активно використовував свої екзегетичні виклади як засіб боротьби з донатистами. Тема відновлення єдності й миру в Церкві, жаль з приводу того, що існує два вівтарі та що Христос поділений, а також захист правильності вчення католицької Церкви супроти еретиків-донатистів є основним лейтмотивом цих проповідей.

У наступних розділах авторка зосереджується на трьох основних аспектах двосторонньої комунікації між проповідником і його слухачами, а саме: пасторальному навчанні, риторичному вмінні проповідника та засобах спонукання слухачів навернутися. Ці три аспекти проаналізовано на основі трьох ключових термінів: *docere*, *delectare* та *movere*.

Зокрема, третій розділ «*Docere* як основний засіб християнського навчання» присвячений аналізу мовних засобів (лексики, морфології, синтаксису), які Августин уживав у своїх проповідях для того, щоби прості вірні могли краще зрозуміти й засвоїти зміст біблійного тексту і його повчання. Насамперед авторка представляє можливі латинські переклади Псалтиря, котрі святитель міг уживати для своїх коментарів і проповідей. Вона відзначає, що Августин часто вдавався до виправлення неточностей та пропонував власний переклад тих текстів, наявний переклад яких вважав незадовільним; він неодноразово звертався до Септуагінти для пояснення значень деяких важливих грецьких слів, а також розтлумачував етимологію декотрих єврейських слів, хоча ті його пояснення не завжди точні й відіграють радше пасторальну, ніж філологічну роль. При цьому Августин викладав свою думку дуже ясно і дбав про її зрозумілість для всіх. З цього видно, що в повчаннях святителеві залежало на тому, щоб менш ерудовані слухачі могли проникнути в глибокі таїнства християнства й пізнали скритий зміст Писання.

У четвертому розділі «*Delectare* як частина функції задоволення від промови під час переконування слухача» представлено особливості християнського стилю в порівнянні з поганською риторикою. Хоч західні християнські

автори перших століть надавали перевагу прозаїчному стилеві й дотримувалися засади *res non uerba* замість *res uerbaque* (тобто визнавали першість християнської істини порівняно з поганським риторичним стилем), напруга між суттю слів і стилем усе ж зберігалася. Це створювало для авторів проблему, тож вони відчували потребу виправдовувати свою схильність до профанної літератури й культури. З такими труднощами зіткнувся й Августин. Однак він успішно вирішив цю проблему, і то в позитивний спосіб, а не в негативний, розвинувши християнський риторичний стиль (*eloquentia Christiana*), відмінний від поганського стилю язичницьких шкіл. Августин вважав, що красномовство не слід відокремлювати від християнської правди: якщо правда може існувати сама собою і без риторики, то красномовство без правди не може існувати й буде без неї всього лиш фальшивою риторикою. Він також вважав, що «християнської *eloquentia* можна навчитися просто зі Святого Письма» (с. 122). Тому кожен добрий проповідник має бути психологом, богословом і ритором в одній особі. Риторика як така не є ні добра, ні зла; а оскільки вона нейтральна, то її краса й привабливість може сприяти поширенню правди. Тому *delectatio* має своє місце і значення в християнському навчанні, бо виконує в ньому не лише естетичну, а й дидактичну функцію. Вона є поступкою, що робиться слабкості слухача, своєрідним бонусом, який, однак, не може ставати самоціллю, а має служити лише засобом успішного навчання, щоб підсилювати й полегшувати слухачам сприйняття правди.

Марцела Андокова наводить переконливі приклади того, як Августин використовує цю мовну функцію *delectare* у своїх повчаннях, фактично перетворюючи проповідь на християнське театральне дійство, де проповідник виступає як Христовий гравець на сцені, що звертається до слухачів із короткими й утішними промовами, щоб викликати в них відповідні емоції та спонукати покинути грішний спосіб життя. На основі аналізу низки риторичних засобів, що їх Августин уживав під впливом, з одного боку, класичної риторики, а з іншого – Біблії та розмовної мови, у книжці представлено основні риси проповідницького стилю святителя. На прикладах таких літературних прийомів, як *numerous* і *numerositas*, антитези й паралелізми, римування (*δμοιοτέλευτον*), звукові фігури, авторка виразно показує, що гомілетичний стиль Августина не позбавлений риторичних прикрас, які втішали вуха слухачів та допомагали їм краще зрозуміти й запам'ятати основні правди християнської віри.

Окрім цього, М. Андокова розглядає у книжці символічну мову проповідей. Августина представлено як теоретика знаків, творця й інтерпретатора символів, адже саме він створив першу теорію знака й екзегези, що обґрунтовує вживання профанних знань і визнає цінність споглядання природи на службі християнській правді. У трактаті «*De doctrina Christiana*» гіппонський єпископ розвинув герменевтику та зрівняв знання і віру, а також природу і Святе Письмо як засоби досягнення кінцевої цілі – пізнання Бога. Серед численних образів, багато з яких мають антидонатистський характер, особливу

увагу приділено ключовому образу гори (на основі тексту Дан 2:34-35), який в Августинових гоміліях стає символом Христа і Церкви. Як слушно зазначає авторка дослідження, самі образи, що їх уживає Августин, не є оригінальними; цінності їм надає спосіб, у який він включає їх до контексту своїх проповідей.

П'ятий, останній розділ книжки «*Mouere* як передумова зміни мислення» присвячено питанню, як проповідник може зворушити серце слухача та спонукати його до зміни життя. В Августинових проповідях таким засобом переконання і спонукання виступала тема мучеників, культ яких був дуже поширений в Африці в IV-V ст. Головну увагу святий приділяв місцевим африканським мученикам: Кипріянові, Перпетуї та Феліцитаті, Феліксу, Кріспіні та ін. Авторка показує, що головною технікою Августина при цьому було поєднання двох процесів: *flectere et mouere ad agendum*, коли лінія емоційно структурованого викладу переходила в моральний заклик. Структурно такі проповіді містили переважно три елементи: спочатку була згадка про мучеників та їхню любов до Христа і Церкви, далі акцент зміщувався на сучасних вірних з метою переконати їх у необхідності любові, а врешті вступав у дію соціальний вимір тої любові з вимогою милосердя до ближніх. У таких проповідях про мучеників у центрі уваги були не історичні факти, а будівання спільноти й моральне спонукання слухачів. Зосереджуючись навколо теми мучеництва, Августин порушує у своїх проповідях цілу низку інших актуальних тем антидонатистського забарвлення: про терпіння праведників, про гордість і покірність, про суть справжнього мучеництва, про страх смерті, про багатство і бідність, про необхідність милосердя, про радість від есхатологічної надії, про щоденне «помірковане мучеництво» у глибині серця тощо.

У книжці М. Андокової Августин виступає як понадчасовий проповідник, здатний промовляти і до сучасного читача, бо його проповіді й нині можуть зворушувати серця вірних, надихати їх своїм багатством і глибиною.

Праця містить і корисні додаткові матеріали, зокрема повний текст «Мучеництва св. Кріспіні», список біблійних цитат у проповідях на Псалми, порівняльну таблицю стихів Псалмів 119-133 у проповідях Августина, Римському псалтирі, Вульгати й Септуагінті, а також широку бібліографію та іменний і географічний покажчик. Вона буде корисною і цікавою не лише для дослідників творчості св. Августина, а й для всіх, хто цікавиться патристичною екзегезою біблійних книг і гомілетикою.

Марія Горяча